

Łukasz SZATANEK

Wydział Architektury

Politechnika Śląska

Promotor:

Prof. dr hab. inż. arch.

Jacek RADZIEWICZ - WINNICKI

PRZEPISY BUDOWLANE KARMELITÓW BOSYCH I TRZEWICZKOWYCH

1. Historia Zakonu Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel

Zakon Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel wywodzi swe początki z pasma górskiego położonego w Palestynie u wybrzeża Morza Śródziemnego w pobliżu portu Haifa. Historyczne źródła zakonu sięgają V wieku n.e., kiedy to na zboczu (Wadi es Siah) jednego z najwyższych szczytów pasma osiedlili się pierwsi pustelnicy. Dopiero na początku XIII wieku Św. Brokard jako przełożony pustelników uzyskał od patriarchy jerozolimskiego Św. Alberta zatwierdzenie reguły. Moment ten jest najważniejszym wydarzeniem w rozwoju zakonów karmelitańskich. Reguła Św. Alberta jest podstawą istnienia zakonu. Później zostaje ona potwierdzana bullami papieży. Uregulowanie statusu pustelników regułą rozpoczął czas rozprzestrzeniania się klasztorów w całej Palestynie. Inwazja turecka spowodowała radykalne zmiany. Zakonnicy zostali zmuszeni do emigracji. Karmelici najpierw osiedlili się na Cyprze, następnie na Sycylii oraz na terenach niedaleko Marsylii i w Anglii (Hulne i Aylestord)[2]. Przybycie Karmelitów do Europy oznaczało zmiany (dostosowanie do istniejących warunków) oraz rozprzestrzenienie się zakonu w całej Europie. XIII i XIV wiek to złoty okres rozwoju zakonu karmelitańskiego. Jednak już pod koniec XIV wieku rozwój ten został zahamowany. Upadek karność oraz złagodzenie reguły był wynikiem wielu zmian w Europie w świadomości człowieka, a także w czasach na tle religijnym (humanizm, schizma zachodnia). W tym czasie podejmowano wiele prób odnowy życia, jednak skutki tych zmian były różne. Dopiero reforma Św. Teresy od Jezusa z Avila oraz św. Jana od Krzyża doprowadziła do oderwania od Karmelitów nowej gałęzi o zastrzonej regule. Od połowy XVI wieku w historii zakonów pojawiają się dwa zakony: Karmelici Trzewiczekowi (dawnej obserwacji zakonnej) oraz Karmelici Bosi (o zastrzonej regule – pierwotnej).

Od tego momentu następuje jednoczesny rozwój obydwu zakonów w Europie jak i w ówczesnej Polsce.

2. Karmelici w Polsce

Historie pojawienia się Karmelitów Trzewickowych jak i Bosych na kartach historii Polski są różne. Wynika to przede wszystkim z różnego czasu powstania obydwu Zakonów. Należy także zwrócić uwagę na złożoność problemu wynikającą z faktu, że terytoria Polski w dawnych czasach tzn. XIV wieku i późniejszych były inne w stosunku do granic Państwa we współczesnych czasach. W tym celu autor jako założenie przyjął analizę zakonów znajdujących się w ramach dzisiejszych granic administracyjnych.

2.1. Karmelici Trzewickowi

Karmelici Trzewickowi na ziemiach polskich zaistnieli na przełomie XIV i XV wieku. Pierwszą filiacją w Królestwie Polskim był klasztor p.w. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Krakowie (1395)[3]. Jednak powstanie to poprzedziły dwie filiacje. Pierwsza w Gdańsku będącego pod jurysdykcją Krzyżaków oraz druga filiacja w Strzegomiu leżącego na ziemiach należących do Wacława IV. Wszystkie te trzy oraz zakon w Poznaniu założenia są filiacjami klasztornymi klasztoru praskiego. Dalsze założenia w Bydgoszczy, Jaśle oraz Płońsku powstawały z zakonników znajdujących się w pierwszych zakonach na ziemiach Polski. Dalsze zakony Karmelitów Trzewickowych powstają w wieku XVII i XVIII.

2.2. Karmelici Bosi

W przypadku Karmelitów Bosych rozwój zakonu w Europie przedstawia się odmiennie. Pierwsze założenie w Krakowie p.w. ŚŚ. Michała i Józefa było jednocześnie pierwszą filiacją Karmelitów Bosych poza Rzymem. Następne filiacje to: Lublin, Warszawa oraz Poznań[4].

3. Reguła Św. Alberta Patriarchy

Analizując historię podanych powyżej założeń można zauważyć pewną zależność. Większość obiektów Karmelitów Trzewickowych powstała w dobie baroku, natomiast Karmelici Bosi swoje początki datują od doby baroku. W przypadku założeń Karmelitów Trzewickowych powstałych w XIV i XV wieku większość została przebudowana w stylu barokowym w wyniku zniszczeń spowodowanych wojnami. W przypadku klasztoru na Piasku w Krakowie można mówić o sytuacji kościoła barokowego zbudowanego na zrębach średniowiecznych. Analizując założenia można wyróżnić cechy odróżniające zakony karmelitańskie od innych reguł i jednocześnie cechy rozróżniające Karmelitów Bosych od Trzewickowych. Podstawową różnicą jest fakt, iż jedynie Karmelici Bosi wypracowali przepisy budowlane szczegółowo opisujące budowę oraz wystrój wnętrza kościoła i klasztoru.

Pierwszym i najważniejszym dokumentem poprzedzającym powstanie przepisów budowlanych Karmelitów Bosych jest Reguła pierwotna Św. Alberta Patriarchy. Dokument ten ma bezpośredni wpływ na architekturę zakonu karmelitów (niezależnie od podziału). Reguła ta powstała na początku XIII wieku. Ustanowienie tej reguły jednoznacznie ustaliło wyraz architektury i odróżniło Karmelitów od pozostałych zakonów żebrzących. Św. Albert w XVIII rozdziałach zawarł główne normy oraz istotę zakonu. Ze względu na architekturę szczególną uwagę należy zwrócić na następujące rozdziały [6]:

a) Rozdział II – *„Mieszkać zaś(26) będziecie mogli na miejscach samotnych lub tam, gdzie wam je ofiarują.(27) Mają one być stosowne i odpowiednie(29) do waszego sposobu życia.(28) Decyzję w tej kwestii podejmie Przeor po uzgodnieniu jej z braćmi.”* – rozdział ten opisuje główny charakter zakonu oraz miejsca, które często będą wybierane pod budowę klasztorów,

b) Rozdział III – *„Ponadto, mając na uwadze położenie miejsca,(30) gdzie postanowiliście zamieszkać, każdy z was winien posiadać oddzielną celę,(31) która zostanie wyznaczona przez Przeora, w porozumieniu z braćmi lub ich rozsądniejszą częścią.(32)* – Sposób mieszkania Karmelitów w znaczący sposób różni się od innych zakonów posiadających wspólne dormitoria. Taki rodzaj mieszkania określa pustelniczy charakter zakonu. Dodatkowo wyjaśnienie takiego schematu charakterystycznego dla każdego klasztoru można znaleźć w rozdziale VII,

c) Rozdział IV – *„Postanawiamy także, abyście posiadali wspólny refektarz.(33) Podczas spożywania posiłków, tam gdzie jest to możliwe,(35) należy praktykować*

zwyczaj głośnej lektury Pisma Świętego.(34)” – Określony w tym punkcie jest wspólnoto charakter jedzenia posiłków,

d) Rozdział VI – „*Cela Przeora powinna znajdować się przy wejściu do miejsca zamieszkania,(37) tak aby on jako pierwszy mógł przyjmować przybywających z zewnątrz; wszystko zaś, co trzeba będzie zrobić, niech będzie wykonane według jego woli i wydanego zarządzenia.*” – rozdział ten określa położenie celi przeora w stosunku do całego założenia klasztorowego,

e) Rozdział VII – „*Wszyscy mają przebywać osobno w swoich celach(38) lub blisko nich, rozważając dniem i nocą Prawo Boże,(39) czuwając na modlitwie,(40) chyba że czymś innym słusznym wypadnie się zająć.*” – rozdział ten określa charakter celi oraz wspólnoty,

f) Rozdział X – „*Tam, gdzie pozwalają na to warunki,(47) kaplica(46) powinna znajdować się pośrodku cel.(48) Bracia mają się w niej gromadzić codziennie rano na modlitwę, a jeśli to możliwe, na uczestnictwo we Mszy świętej.(49)*” – rozdział ten określa położenie kaplicy – później kościoła – w centrum, pośrodku cel.

W tym miejscu należy podkreślić, że pierwsze założenie w Wadi es Siah jest dosłowną interpretacją powyżej wymienionych zasad. Wnioski te możliwe są dzięki prowadzonym w 80 latach XX wieku szczegółowym badaniom archeologicznym. Szczególnie wyraźny nacisk położony jest na umiejscowienie kościoła pośrodku cel. Regułą ta była i jest punktem wyjścia jednocześnie dla Karmelitów Trzewickowych i Bosych.

4. Przepisy budowlane Karmelitów Bosych

Reguła Św. Alberta nie określa szczegółów dotyczących założenia, wskazuje kierunki, w jakich założenia karmelitańskie powinny być kształtowane. W tym miejscu szczególną uwagę należy zwrócić na przepisy budowlane Karmelitów Bosych, które dokładnie określają wszystkie powiązania funkcjonalne oraz wymiary poziome jak i pionowe różnych elementów kościoła i klasztoru[1]. W przypadku porównania Karmelitów Trzewickowych wraz z Karmelitami Bosymi jedynie ten drugi zakon określił szczegółowo normy budowlane. Podobne przepisy wytworzyły takie zakony jak: Jezuici, Kameduli, Reformaci i Kapucyni [5]. Pierwsze przepisy z roku 1581, 1590 i 1611 w sposób ogólnikowy określały podstawowe wytyczne projektowania obiektów karmelitańskich. Dopiero w roku 1614 na Kapitulie Generalnej w Rzymie utworzono Komisję do opracowania projektu przepisów budowlanych kościołów i klasztorów dla całej kongregacji włoskiej. Uchwalone one zostały 29 kwietnia 1614 i

wysłano jako zarządzenie do wszystkich zakonów. Przepisy te zostały skorygowane w 1617 roku. Wprowadzono wtedy podział na klasztory większe i mniejsze w zależności od liczby zakonników. W roku 1620 ostatecznie zredagowano te przepisy podtrzymując większość wcześniejszych ustaleń. Jednak dokładnie określono poszczególne wymiary dla tych dwóch grup zakonów. Ostateczne uchwalenie przepisów odbyło się w roku 1623. Tabela nr 1 ukazuje wszystkie zmiany przepisów na przestrzeni lat oraz zmiany jakie dokonywano dla poszczególnych przestrzeni.

Tabela 1

Zmiany przepisów budowlanych na przestrzeni lat w zakonie Karmelitów Bosych

	1614	1617	1620
KOŚCIÓŁ	Rzut krzyża łacińskiego	- Dwa modele – Krzyż łaciński z kaplica w ilości mniejszej niż 5 - Rzut centralny, jednonawowy z ołtarzem głównym i dwoma bocznymi	- Większe kompetencje Definitorium Prowincjonalnym - Każda prowincja miała przedstawić 2 modele klasztorów: jeden dla klasztoru większego i jeden dla klasztoru mniejszego
		Fasada bezwieżowa	Fasada bezwieżowa
	Szerokość – 46 palm ¹	Szerokość – 40 do 48 palm	Szerokość dla modelu większego – 40 palm Szerokość dla modelu mniejszego – 33 palmy
	Długość – 145 palm		
	2 lub 3 kaplice po bokach nawy	Chór na przedłużeniu prezbiterium Szerokość – 30 do 40 palm	Kaplice od 3 do 7 wraz z ołtarzem głównym – chór długość – Klasztor większy – 40 palm Klasztor mniejszy – 33 palmy
ZAKRYSTA	Długość – 30 do 40	Długość – 30 do 40	

¹ Palma – jednostka długości – 1 palma = 24 cm

	palm	palm	
	Szerokość – 21 lub 26 palm	Szerokość – 21 do 26 palm	Szerokość - Klasztor większy – 45 palm Klasztor mniejszy – 30 palm
	W pobliżu zakrystii pomieszczenie na umywanie rąk oraz dziękczynienie po mszy		
KLASZTOR		Podział na: Klasztory większe – 40 cel Klasztory mniejsze - 20 cel	Podział na: Klasztory większe – 40 cel Klasztory mniejsze - 20 cel
1 CZĘŚĆ (ZEWNĘTRZNA)	Zlokalizowana wokół małego dziedzińca otoczonego krużgankami lub loggią		
	Dziedziniec - 36 na 36 palm	Dziedziniec – 26 na 26 palm	Dziedziniec – klasztor większy – długość – 27 palm
2 CZĘŚĆ (WEWNĘTRZNA)	Wokół 40 cel mieszkalnych		
	Cela – 12 na 12 na 12 palm	Cela – 13 na 13 na 13 palm	Cela mieszkalna – Klasztor większy i mniejszy – 13 na 13 na 13 palm
	Cela większa – 16 na 14 palm	Cela większa – 16 na 16 na 16 palm	Cela większa – Klasztor większy i mniejszy – 16 na 16 na 16 palm
	Dziedziniec – szer. 50 do 65 palm	Dziedziniec – szer. 73 do 86 palm	Dziedziniec – klasztor większy – długość – 86 palm
	7 cel większych dla chorych		
	Oratorium – 40 na 21 palm albo 30 na 21 palm	Oratorium – długość – 34 do 45 palm Szerokość – 23 do 24 palm	Oratorium – Długość – klasztor większy – 40 palm Klasztor mniejszy – 30 palm
	Refektarz – 60 na	Refektarz –	Refektarz –

	21 palm albo 45 na 21 palm	Szerokość – 23 do 26 palm Długość – 50 do 66 palm	Klasztor większy - długość – 66 palm - wysokość – 24 palmy Klasztor mniejszy - długość – 50 palm
	Loggia szerokość – 11 palm		
	Loggia wysokość – 20 do 22 palm		
	Krużganki – szerokość – 12 palm		
		Korytarz – szerokość – 8 do 10 palm	Korytarz – klasztor większy – szerokość – 10 palm Wysokość – 13 palm - klasztor mniejszy – szerokość – 9 palm
			Biblioteka – długość - klasztor większy – 50 palm Klasztor mniejszy – 40 palm
			Kuchnia – długość – klasztor większy – 36 palm - klasztor mniejszy – 25 palm
			Klatka schodowa – klasztor większy – szerokość – 6,5 palmy

5. Podsumowanie

Karmelici Trzewickowi jak i Bosi swoje początki wywodzą z Góry Karmel. Jednak zaostrenie reguły życia przez Karmelitów Bosych miało zasadniczy wpływ na architekturę przez nich tworzoną. Przepisy ustalone ostatecznie w 1623 roku pokazują skrupulatne podejście do przeniesienia reguły na architekturę (szczegółowo

określając wielkości poszczególnych pomieszczeń jak i stref). Nie bez znaczenia jest w tym przypadku także Reguła pierwotna Św. Alberta będąca podwaliną dla wszystkich późniejszych działań i przepisów.

6. Bibliografia

1. Brykowska M.: Studia nad architekturą baroku układy przestrzenne kościołów Karmelitów bosych. Prace naukowe Politechniki Warszawskiej - prace naukowe – budownictwo – zeszyt 87. Wydawnictwo Politechniki Warszawskiej, Warszawa, 1984.
2. Esteve H., Guarch J.: Zakon Karmelitów. Na siódme stulecie Szkaplerza Świętego 1251 – 1951. Tom I. Młody Karmel, Kraków, 1988
3. Trajdos T.: U zarania Karmelitów w Krakowie. Instytut Historii PAN, Warszawa, 1993
4. Wanat B.: Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory Karmelitów i Karmelitanek Bosych 1605 – 1975. Wydawnictwo OO. Karmelitów Bosych ul. Rakowicka 18, Kraków, 1979
5. Wanat B.: Z dziejów zakonnego budownictwa barokowego w Małopolsce. Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków, 2006
6. Zieliński J.: Klasyczne teksty karmelitańskie, Lublin, 1998

PRZEPISY BUDOWLANE KARMELITÓW BOSYCH I TRZEWICKOWYCH

Streszczenie

Zakon Najświętszej Maryi Panny z Góry Karmel powstał na początku XIII wieku przez zatwierdzenie reguły Św. Alberta patriarchy jerozolimskiego. O tego momentu rozpoczyna się historia zakonu, który już pod koniec XIII wieku emigrował do Europy. W połowie XVI wieku nastąpił podział na Karmelitów Trzewickowych i Karmelitów Bosych. Obydwa zakony od zawsze istniały na ziemiach polskich. Architektura, którą zakonnicy obydwu zakonów tworzy w sposób zasadniczy różni się od obiektów innych Zakonów. Różnice te przede wszystkim wynikają z reguły pierwotnej Św. Alberta, która ramowo określa założenia oraz charakter zgromadzenia z Góry Karmel. Reguła ta powstała w XIII wieku miała bezpośredni wpływ na architekturę. Powstały w XVI wieku zakon Karmelitów Bosych o zastrzeżonej regule stworzył przepisy budowlane dokładnie i ściśle określające budowę oraz wystrój klasztoru i kościoła. Zasady te zmieniały się na przestrzeni lat do roku 1623, kiedy to ostatecznie zostały zatwierdzone. Przepisy te obowiązywały w całej Kongregacji włoskiej. Fakt ten rozróżniał Karmelitów Bosych od Trzewickowych, a także od innych Zakonów.

THE DISCALCED AND CALCED CARMELITES BUILDING REGULATIONS

Summary

An order of the holiest Virgin Mary of Mount Carmel was established at the beginning of the XIII century by approval of the Saint Albert Patriarch of Jerusalem. The history of this order which emigrated to the Europe at the end of the XIII century began from that moment. At the middle of the XVI century there was a division into Calced and Discalced Carmelites. Both of the orders have always existed on the polish ground. The architecture which creates monks of both monasteries is fundamentally different from the objects of the other orders. These differences primarily arise from the Saint Albert's original rule, which determines the nature of the assumptions and the congregation of Mount Caramel. This rule was established in the XIII century and had a direct influence on the architecture. The Discalces Carmelites order, which had much more stricter rules, was established in the XVI century and it created the building regulations which carefully and strictly determined the construction and decoration of the monastery and church. These rules have evolved over the years until 1623, when it was finally approved. The regulations were in force in the whole Italian congregation. This fact distinguished the Calced Carmelites from Discalced Carmelites, as well as from the other Orders.